

صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

معاونت سیاسی

اداره پژوهش‌های سیاسی

پژوهش اسنادی :

بررسی تجارت بخش کشاورزی کشور

فرآورده‌های خبری و تولیدات پژوهشی در بخش‌های زیر قابل دسترس است:

- وب سایت خبرگزاری صداوسیما (سرویس پژوهش) <http://www.iribnews.ir>

پژوهشگر: علی قنبری شیرسوار

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۲	* نکات برجسته
۲	* مقدمه و طرح مسئله
۳	* صادرات بخش کشاورزی و غذا
۶	* واردات بخش کشاورزی و غذا
۷	* تراز تجاری کشاورزی و غذا
۹	* جمع بندی

بسمه تعالی

- ❖ اهمیت بخش کشاورزی در اقتصاد کنونی و آینده کشور و نیاز ضروری به درآمدهای ارزی غیرنفتی ناشی از آن، ضرورت توجه به تجارت بخش کشاورزی را امری مسلم می‌نماید.
- ❖ از آبان ماه سال ۱۳۹۸ با تصویب عضویت ایران در موافقتنامه موقت تجارت ترجیحی اوراسیا، صادرات کشور شامل کالاهای کشاورزی به کشورهای این اتحادیه افزایش یافت.
- ❖ روند صادرات بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸، به لحاظ وزنی ۲۴ درصد و به لحاظ ارزشی ۷ درصد افزایش یافته است.
- ❖ انواع پسته، زعفران، خرما و کشمش همواره طی سال‌های مختلف جزو محصولات عمده صادراتی بخش کشاورزی بوده‌اند که سهم قابل توجهی از مجموع صادرات این بخش را به خود اختصاص می‌دهند.
- ❖ بر اساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران واردات بخش کشاورزی از ۹/۸ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۰ با نوسانات متعدد به ۱۰/۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۹ و به لحاظ وزنی از ۱۳ میلیون تن به ۲۳/۶ میلیون تن طی همین دوره رسیده است.
- ❖ بیش از ۸۰ درصد از ارزش واردات بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ مربوط به ۱۰ قلم عمده وارداتی شامل؛ ذرت دامی، برنج، دانه سویا تراریخته، گندم معمولی و سایر مخلوط‌های گندم، جو، لوبیای سویا، چای سیاه، موز و قطعات منجمد گوشت گاو بوده است.
- ❖ با وجود افت و خیزهای ارزش دلار طی سال‌های اخیر و با وجود تداوم تحریم‌ها اما تراز تجاری بخش کشاورزی از اواخر سال ۱۳۹۸ رو به بهبود بوده، به طوری که میزان کسری تراز از ۱۷/۴ میلیون تن به ارزش ۶/۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۸ به ۱۴/۸ میلیون تن به ارزش ۴/۴ میلیارد دلار کاهش یافته است.

*** مقدمه و طرح مسئله**

بخش کشاورزی ایران با برخورداری از حدود ۶/۶ درصد تولید ناخالص داخلی، ۱۷/۷ درصد اشتغال و ۵/۹ درصد صادرات غیرنفتی و تأمین کننده حدود ۸۰ درصد مواد غذایی و نیز ۹۰-۸۰ درصد مواد اولیه صنایع مورد نیاز کشور، جایگاه مهمی در اقتصاد کلان کشور دارد^۱. کشور با داشتن استعداد بالقوه ۳۷ میلیون هکتار از اراضی قابل کشت، ۱۲۰ میلیون واحد دامی، ۸۴/۸ میلیون هکتار مراتع، ۱۴/۳ میلیون هکتار جنگل و منابع ژنتیکی غنی^۲، حدود ۲۴۲ میلیارد مترمکعب نزولات آسمانی و ۱۰۴ میلیارد مترمکعب منابع آبهای سطحی و زیرزمینی قابل دسترس^۳، ۲۷۰۰ کیلومتر مرز دریایی در شمال و جنوب و حدود ۴/۲ میلیون بهره بردار^۴، برخورداری از نیروی

۱- گزارش اقتصاد کشاورزی مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب، ۱۳۹۹

۲- جلد دوم آمارنامه کشاورزی، ۱۳۹۷

۳- شرکت مدیریت منابع آب ایران، ۱۳۹۸

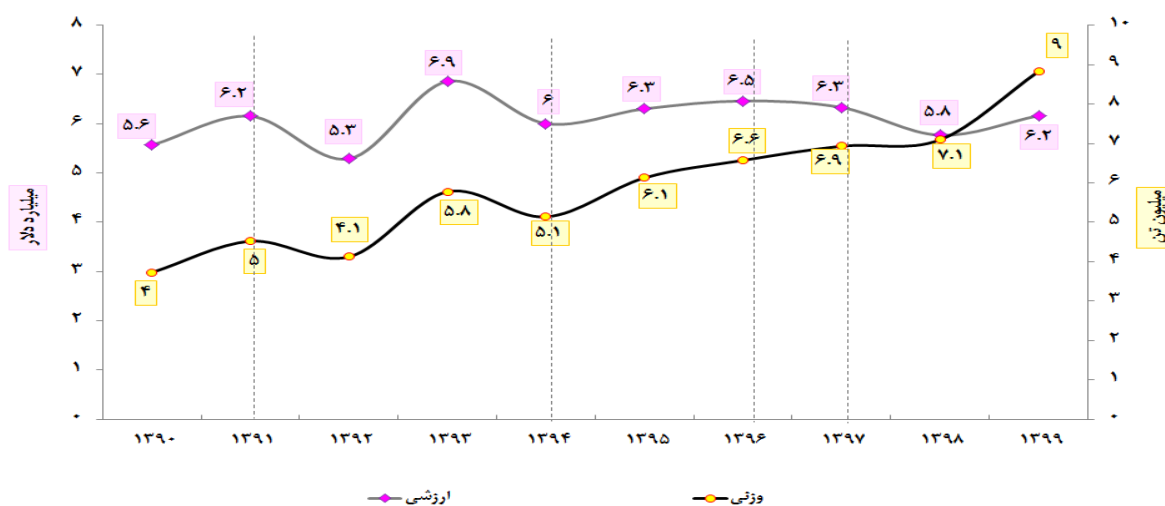
۴- سرشماری عمومی کشاورزی، ۱۳۹۳

علمی و کارشناسی قابل توجه در بخش کشاورزی و منابع طبیعی و در نهایت تنوع آب و هوایی می‌تواند با تلفیق و هماهنگی‌های لازم و نیز ارتقای بهره‌وری مناسب از منابعی که اشاره شد یکی از الگوهای توسعه جامع کشاورزی در منطقه به شمار آید. اهمیت بخش کشاورزی در اقتصاد کنونی و آینده کشور و نیاز ضروری به درآمدهای ارزی غیرنفتی ناشی از آن، ضرورت توجه به تجارت بخش کشاورزی را امری مسلم می‌نماید. در ماه‌های گذشته با وجود اپیدمی بیماری کووید - ۱۹ در دنیا، به‌رغم اینکه برخی کشورها در تامین امنیت غذایی خود دچار مشکل شدند، ایران همچنان توانست بازار مواد غذایی خود را مبتنی بر تولیدات کشاورزی داخلی حفظ کند تا جایی که طی این مدت با کمبود مواد غذایی روبرو نشد.

* صادرات بخش کشاورزی و غذا

نوساناتی که طی سالیان اخیر با تغییرات در سیاست‌های خارجی کشور و در مقابل سیاست‌های سایر کشورها در مقابل ایران در خصوص تراز تجاری وجود دارد، در خصوص صادرات بخش کشاورزی نیز تا حدودی مطابقت دارد و ملاحظه می‌شود که در دوره اجرای برجام صادرات ارزشی وزنی بخش روند افزایشی نسبتاً مداومی را تجربه کرده اما در فاصله سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۸ روند ارزشی صادرات کاهش یافته که در نمودار زیر ملاحظه می‌شود. از آبان ماه سال ۱۳۹۸ با تصویب عضویت ایران در موافقتنامه موقت تجارت ترجیحی اوراسیا، صادرات کشور شامل کالاهای کشاورزی به کشورهای این اتحادیه افزایش یافت. همچنین با افزایش صادرات به کشورهای همسایه، روند صادرات بخش در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸، به لحاظ وزنی ۲۴ درصد و به لحاظ ارزشی ۷ درصد افزایش یافته است.

نمودار ۱- روند صادرات بخش کشاورزی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۹

ماخذ: یافته‌های مطالعه

انواع پسته، زعفران، خرما و کشمش همواره طی سال‌های مختلف جزو محصولات عمده صادراتی بخش کشاورزی بوده‌اند که سهم قابل توجهی از مجموع صادرات این بخش را به خود اختصاص می‌دهند. همچنین سیب تازه، رب

گوجه فرنگی، انواع پنیر و هندوانه نیز در سال‌های اخیر جزو محصولات عمده صادراتی بخش کشاورزی کشور بوده‌اند. در جدول ۱ تغییرات سالیانه ارزش و مقدار وزنی صادرات از سال ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۹ ارائه شده است.

جدول ۱- درصد تغییرات سالیانه صادرات بخش کشاورزی و غذای سال‌های ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۹

سال	وزنی	ارزشی
۱۳۹۱	۲۱	۱۱
۱۳۹۲	-۹	-۱۴
۱۳۹۳	۴۰	۳۰
۱۳۹۴	-۱۱	-۱۲
۱۳۹۵	۱۹	۵
۱۳۹۶	۷	۳
۱۳۹۷	۵	-۲
۱۳۹۸	۲	-۹
۱۳۹۹	۲۴	۷

منبع: محاسبات بر اساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران

توسعه صادرات بخش کشاورزی و به تبع آن توسعه بازار جهانی محصولات همواره در صدر سیاست‌های تجاری بخش کشاورزی و برنامه‌های توسعه‌ای کشور بوده است. اقدامات انجام شده در این راستا عبارتند از:

- اعطای یارانه و مشوق‌های صادراتی در طی سالیان گذشته به برخی محصولات از جمله برای صادرات سیب زمینی در سال ۹۴ و محصولات لبنی در سال ۱۳۹۵.
- توسعه صادرات به ۱۵ کشور همسایه؛ عراق از سمت غرب کشور (از طریق گمرک پرویزخان) و افغانستان از سمت شرق (عمدتاً از طریق گمرک مشهد) به تنهایی دریافت کننده نیمی از صادرات بخش کشاورزی (به لحاظ ارزشی) هستند. چین، امارات، پاکستان و هند دیگر مقاصد عمده صادرات بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ بوده‌اند. بیش از ۸۰ درصد ارزش کالاهای صادر شده بخش کشاورزی به ده کشور صورت گرفته است.
- در راستای توسعه بازار، موافقتنامه موقت تشکیل منطقه آزاد بین اوراسیا و ایران در اردیبهشت سال ۱۳۹۷ و تصویب و اجرای آن از ۵ آبان ۱۳۹۸ قابل ذکر است. صادرات ایران از زمان اجرای موافقتنامه تا پایان مرداد ماه ۱۳۹۹ نسبت به دوره مشابه سال قبل از آن ۶۵ درصد افزایش نشان می‌دهد که عمده‌تاً کالاهای کشاورزی بوده است. (سازمان توسعه تجارت، ۱۳۹۹)

عمده مشکلات صادراتی بخش کشاورزی کشور طی این سال‌ها به شرح زیر بوده است:

۱. تصمیم‌گیری‌های خلق‌الساعه و استفاده سیاستگذار از صادرات برای کنترل بازارهای داخلی

۱ - چالش‌های بخش کشاورزی، ۱۳۹۹، اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران، مرکز ملی مطالعات راهبردی کشاورزی و آب.

۲. نوسان نرخ ارز (افزایش نرخ ارز اثر مثبت بر صادرات دارد اما نوسانات نرخ ارز اثر منفی دارد)

۳. نامناسب بودن ساختار لجستیکی کشور برای صادرات محصولات کشاورزی (ایجاد هزینه مازاد و کند شدن فرایند صادرات)

۴. عدم تولید محصولات کشاورزی متناسب با ذائقه مقاصد صادراتی (برنامه ریزی برای صادرات از ابتدای زنجیره تولید)

۵. فقدان توافقات دو یا چندجانبه برای صادرات محصولات کشاورزی (بالا بودن نرخ تعرفه واردات در صورت نداشتن توافقات بین‌المللی و زمان بر بودن انجام امور گمرکی مثل نداشتن کریدور سبز صادرات محصولات کشاورزی)

۶. انطباق نداشتن استانداردهای ملی با استانداردهای بین‌المللی

۷. نداشتن برند مناسب و بسته بندی نامناسب محصولات صادراتی و لزوم اجتناب از رقابت کاذب صادرکنندگان داخلی

۸. مشکلات تامین منابع مالی صادرکنندگان و عدم تشویق‌ها و تسهیلات مناسب برای حمایت از صادرکننده محصولات کشاورزی

۹. مشکل تامین مواد اولیه به‌ویژه با تشدید تحریم‌ها

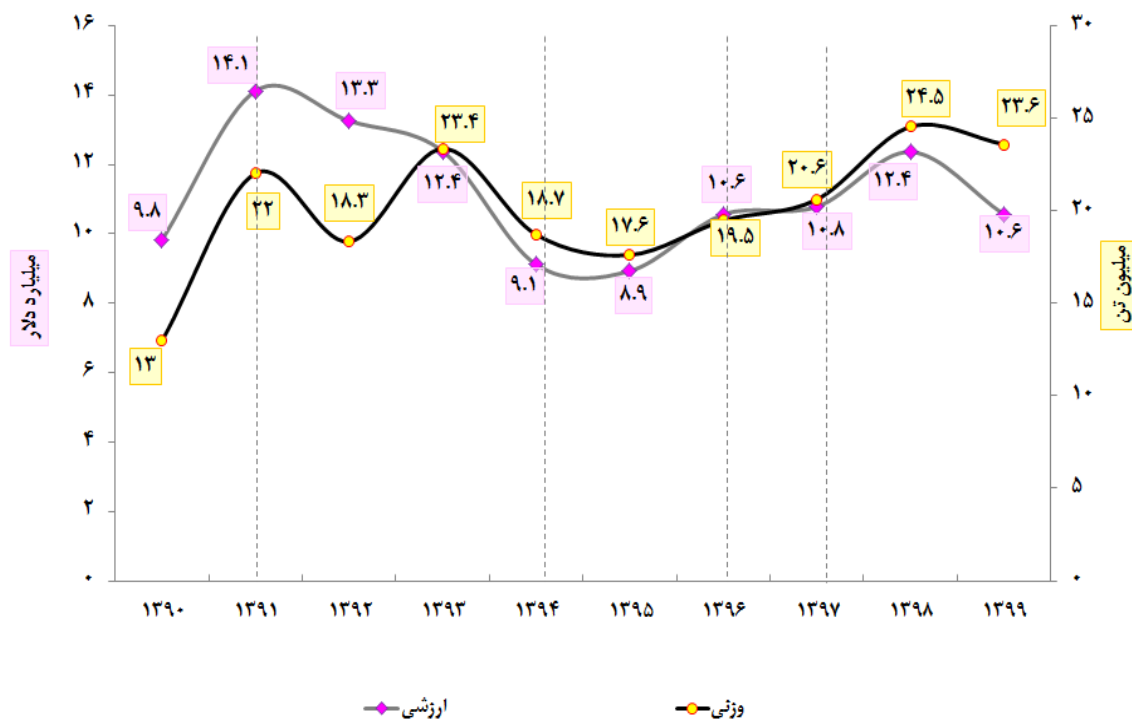
۱۰. مشکل نقل و انتقال ارز و افزایش هزینه‌های انتقال پول به کشور

از جمله آفات بخش کشاورزی، سیاست‌های نامناسب مداخله جویانه دولت در قیمت‌گذاری محصولات کشاورزی است که از سیاست‌های رایج در بخش کشاورزی در دهه‌های اخیر بوده است؛ به‌طوری‌که قیمت بسیاری از محصولات کشاورزی تحت تاثیر این مداخلات بوده است. این مداخلات عمدتاً از طریق کنترل قیمت کالاها، اعمال سهمیه و یا پرداخت یارانه بر نهاده‌های تولید آنها- به‌ویژه از طریق اعمال نرخ‌های پائین‌تر ارز برای واردات نهاده‌ها- صورت گرفته است. از طرفی، سیاست‌های حمایتی دولت در خصوص محصولات استراتژیک، همواره در راستای حمایت از مصرف‌کنندگان بوده؛ این در حالی است که سیاست قیمت‌گذاری دولت بر الگوی کشت و به‌طور غیرمستقیم بر درآمد کشاورزان اثرگذار است.

واردات بخش کشاورزی و غذا

در نمودار زیر روند واردات بخش کشاورزی ترسیم شده است. بر اساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران واردات بخش از ۹/۸ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۰ با نوسانات متعدد به ۱۰/۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۹ و به لحاظ وزنی از ۱۳ میلیون تن به ۲۳/۶ میلیون تن طی همین دوره رسیده است.

نمودار ۲- روند واردات بخش کشاورزی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹

ارزشی —●— وزنی

ماخذ: یافته‌های مطالعه

بیش از ۸۰ درصد از ارزش واردات بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ مربوط به ۱۰ قلم عمده وارداتی شامل؛ ذرت دامی، برنج، دانه سویا تراریخته، گندم معمولی و سایر مخلوط‌های گندم، جو، لوبیای سویا، چای سیاه، موز و قطعات منجمد گوشت گاو بوده است. ذرت دامی و جو به تنهایی ۴۰ درصد از ارزش کل واردات را در همان سال تشکیل داده‌اند. همچنین حدود ۶۰ درصد از ارزش واردات بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ از چهار کشور ترکیه، امارات، هند و انگلستان صورت گرفته و ۱۰ کشور عمده مبدأ وارداتی محصولات کشاورزی، مجموعاً ۸۴ درصد از کل ارزش واردات کشور را در این دوره به خود اختصاص داده‌اند.

محاسبه درصد تغییرات سالیانه تجارت بخش کشاورزی نشان می‌دهد با وجود رشد ارزشی و وزنی صادرات طی سال‌های اخیر (۱۳۹۶ تا ۱۳۹۸)، در سال ۱۳۹۹ واردات این بخش هم به لحاظ وزنی و هم به لحاظ ارزشی به ترتیب به میزان ۴ و ۱۵ درصد نسبت به سال ۱۳۹۸ کاهش یافته است. به نظر می‌رسد تشدید تحریم‌های ظالمانه از سوی آمریکا و کاهش ذخایر ارزی کشور از یک سو و گسترش بیماری کرونا از سوی دیگر در کنار سایر عوامل بر این روند اثرگذار بوده است.

جدول ۲- درصد تغییرات سالیانه واردات بخش کشاورزی و غذا طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹

سال	وزنی	ارزشی
۱۳۹۱	۷۰	۴۴
۱۳۹۲	-۱۷	-۶
۱۳۹۳	۲۷	-۷
۱۳۹۴	-۲۰	-۲۶
۱۳۹۵	-۶	-۲
۱۳۹۶	۱۱	۱۸
۱۳۹۷	۶	۲
۱۳۹۸	۱۹	۱۵
۱۳۹۹	-۴	-۱۵

منبع: محاسبات براساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران

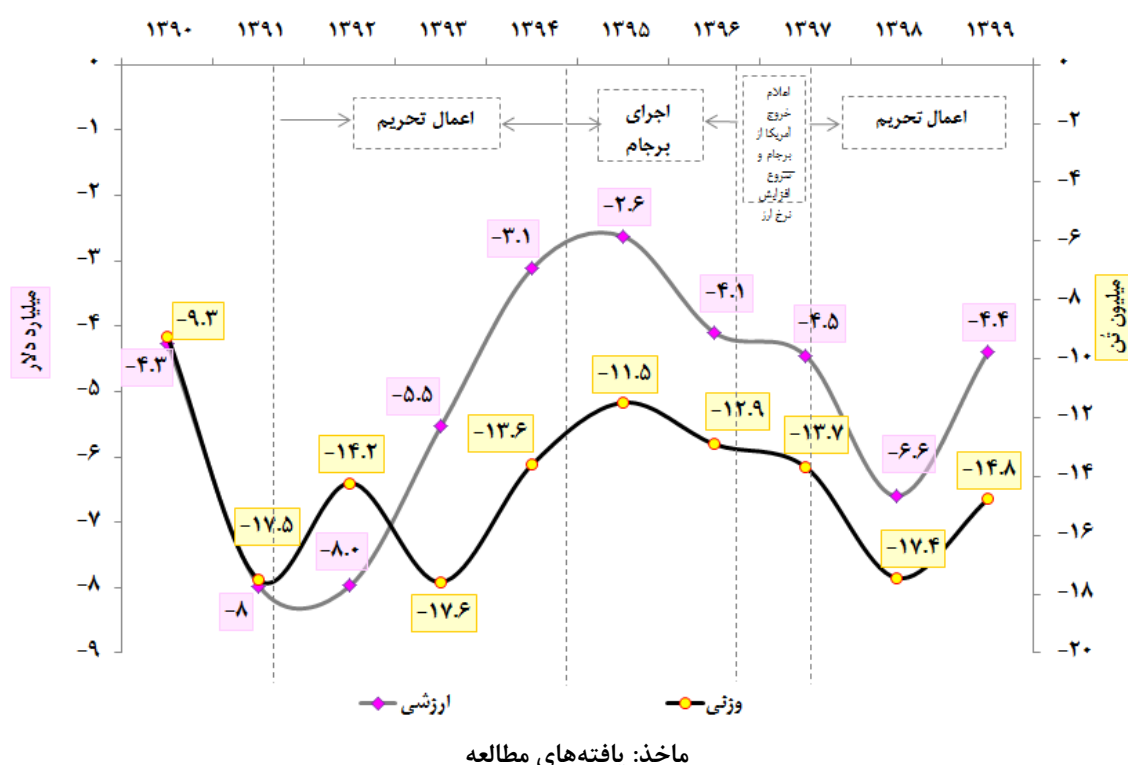
وضعیت موجود اقتصاد ایران به واسطه آسیب‌هایی که تحریم در ادوار مختلف برای آن به همراه داشته امکان انعطاف پذیری را برای سیاستگذاری‌های تجاری و اجرای آن محدود کرده است. لذا سیاستگذاری‌ها در حوزه واردات عمدتاً در قالب بهبود نظام تعرفه در بعد داخلی و تسهیل تجارت با اعطای امتیازات و تخفیفات تعرفه‌ای به کشورهای طرف معاهدات تجاری در بعد بین‌المللی بوده که مزایای متقابل برای طرفین موافقتنامه در پی داشته است. از دیگر اقدامات انجام شده در حوزه واردات اعطای ارز ترجیحی ۴۲۰۰ تومانی به برخی محصولات و نهاده‌ها از سال ۱۳۹۷ و همزمان با افزایش نرخ ارز در کشور بوده است. با توجه به سیمای کلی که از تجارت بخش کشاورزی ترسیم شد، به نظر می‌رسد یکی از اقدامات بسیار مهم که همواره به لحاظ تئوریک مورد توجه بوده اما در عمل (تاکنون) نتایج قابل ملاحظه‌ای در پی نداشته، تمرکز زدایی چه در حوزه کشوری (مبادی وارداتی و مقاصد صادراتی) و چه کالایی است که اهتمام بیشتر و جدی‌تری در حوزه سیاستگذاری می‌طلبد.

* تراز تجاری کشاورزی و غذا

مروری بر تجارت بخش کشاورزی از سال ۱۳۹۰ با توجه به اعمال دو دوره تحریم علیه ایران و شوک‌های ارزی و تورمی در نتیجه آن نوسانات زیادی را در تجارت این بخش نشان می‌دهد. بر اثر تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا در سال ۱۳۹۱ نرخ ارز نسبت به سال پیش از آن به میزان ۹۲ درصد افزایش یافت. این افزایش نرخ ارز در نمودار زیر و در تراز تجاری ارزشی بخش کشاورزی مشهود است. به طوری که ملاحظه می‌شود، با وجود بهبود تراز وزنی در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲، تراز ارزشی در همین زمان بدتر شده و به بیان دیگر افزایش نرخ ارز، ارزش واردات را افزایش داده است.

از سال ۱۳۹۳ و آغاز مذاکرات برای انعقاد موافقت نامه برجام، به تدریج آثاری روانی بر تجارت بخش کشاورزی بر جای گذاشته و همان طور که در نمودار ملاحظه می‌شود، با اجرای برجام در فاصله سال‌های ۱۳۹۴ (دی ماه ۱۳۹۴) تا ۱۳۹۶ بهبود تراز وزنی و ارزشی بخش کشاورزی محسوس بوده است. در سال ۲۰۱۸ (نیمه دوم سال ۱۳۹۶) نیز پس از روی کار آمدن دولت جدید در ایالات متحده و اعلام خروج این کشور از توافق برجام و اعمال تحریم‌های یک جانبه پس از آن، در ۱۵ مرداد و ۱۳ آبان سال ۱۳۹۷، شوک‌های ارزی در کشور بیش از گذشته و با شدت بیشتری رخ داد که تبعات منفی آن بر صادرات و واردات بخش کشاورزی به جهت صعوبت در نقل و انتقال ارز و افزایش هزینه‌های واردات و صادرات محسوس بوده و نخستین پیامد آن افزایش کسری تراز تجاری در بخش کشاورزی به میزان ۴۸ درصد در فاصله سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ بوده است.

نمودار ۳- روند تراز تجاری بخش کشاورزی طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹

با وجود افت و خیزهای ارزش دلار طی سال‌های اخیر و با وجود تداوم تحریم‌ها اما تراز تجاری بخش کشاورزی از اواخر سال ۱۳۹۸ رو به بهبود بوده، به طوری که میزان کسری تراز از ۱۷/۴ میلیون تن به ارزش ۶/۶ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۸ به ۱۴/۸ میلیون تن به ارزش ۴/۴ میلیارد دلار کاهش یافته است. این تغییرات بیانگر کاهش ۱۵ درصدی کسری تراز به لحاظ وزنی و کاهش ۳۳ درصدی کسری به لحاظ ارزشی در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ است. در جدول شماره ۳، ۱۲ درصد تغییرات سالیانه تراز تجاری بخش کشاورزی ارائه شده است.

جدول ۳- درصد تغییرات تراز تجاری بخش کشاورزی و غذا طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹

سال	درصد تغییرات وزنی	درصد تغییرات ارزشی
۱۳۹۰	-۱۳	۱۱
۱۳۹۱	۸۹	۸۷
۱۳۹۲	-۱۹	-۰/۰۴
۱۳۹۳	۲۴	-۳۱
۱۳۹۴	-۲۳	-۴۴
۱۳۹۵	-۱۵	-۱۶
۱۳۹۶	۱۲	۵۶
۱۳۹۷	۶	۹
۱۳۹۸	۲۸	۴۸
۱۳۹۹	-۱۵	-۳۳

منبع: محاسبات بر اساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران

از جمله سیاست‌های تجاری مهم بخش کشاورزی و غذا در برنامه اقتصاد مقاومتی و برنامه ششم توسعه مثبت شدن تراز تجاری بخش بوده که با تصویب و اجرای برجام این روند روبه بهبود نهاده است. اما از سال ۱۳۹۶ و با اعلام خروج آمریکا از برجام و شوک ارزی ناشی از این تصمیم و اعمال آن در سال ۹۷، افزایش کسری تراز تجاری بخش محسوس بوده است (ارقام رشد منفی تراز به معنای بهبود تراز جاری و کاهش کسری و ارقام رشد مثبت بالعکس هست).

*** جمع بندی**

با توجه به مطالعات انجام گرفته می‌توان گفت دولت و مسئولان این بخش کشاورزی می‌بایست به عوامل مؤثر بر تجارت بخش کشاورزی توجه ویژه داشته و سیاست‌های راهبردی خود را به سمت افزایش صادرات محصولات کشاورزی و کاهش واردات این محصولات گرایش دهند تا امکان دستیابی به اهدافی مانند خودکفایی، امنیت غذایی و تسلط بر بازارهای جهانی امکان پذیر شود. لذا توصیه می‌شود که سیاست‌های ارزی کشور در مسیر حمایت از صادرات و کاهش واردات محصولات کشاورزی اتخاذ شود.